

“ВЛАДНА” РОЛЬОВА РЕАЛЬНІСТЬ І КІНО ЯК ДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДИСКУРС ВЛАДИ

***Анотація.** У статті аналізуються екранні технології, які є не лише формоутворенням, а й передусім комунікативним, інституційно означеним простором, місцем і умовою для функціонування й відтворення різноманітних дисциплінарних практик.*

***Ключові слова:** дисциплінарний дискурс, екранний образ, екранні технології, екранний простір.*

***Аннотация.** В статье анализируются экранные технологии, которые являются не только формообразованием, а прежде всего коммуникативным, институционально отмеченным пространством, местом и условием для*

функционирования и воссоздания разнообразных дисциплинарных практик.

***Ключевые слова:** дисциплинарный дискурс, экранный образ, экранные технологии, экранное пространство.*

***Summary.** The article analyses the screen technologies that are not only a morphogenesis but first of all they are communicative, institutionally marked space, place and condition for different disciplinary technologies' functioning and reconstruction.*

***Key words:** disciplinary diskurs, screen image, screen technologies, screen space.*

Назва цієї статті — пазл із цитат двох відомих теоретиків сучасності: Алена Бадью (“імперія контролює уявне цілком”) і філософа від кіно Жана-Люка Годара, який вважав, що терор телевізійними образами є чи не найдієвішою зброєю ідеології, формою владного впливу на формування сучасної суб’єктивності. До цих тверджень ще можна додати висловлювання Желя Дельоза про сучасність, яку “неможливо собі уявити без кіно” [1].

Виокремлюючи теоретико-філософський корелят основного владного взаємовідношення між суб’єктом та об’єктом влади, означимо, за яких умов людина може вважати себе покликану “владарювати” і яка система значень відтворює логіку владної рольової дії. Це тим більш суттєво, що влада може бути своерідною грою чи містифікацією, діяльністю чи заняттям, а статусна особа з владними повноваженнями — персоніфікованим представником народу, нації, держави, угруповання з означеним статусом, з певним іміджем, якого вимагає роль. Беручи участь у ритуалах чи політичних діях, будь-який учасник повинен уміти відтворити логіку інтерсуб’єктивного моменту, визначеного і передбаченого грою “лідер — маса”, найчастіше не ним розробленого сценарію. Це останнє робить його залежним від тих, хто “створює” ці сценарії.

Сучасна філософія з її переорієнтацією від ідеології бажаного в бік реальності обирає

аргументи зі сфери політичного праксису, й теоретизації підлягає все поле влади. Праця вітчизняних філософів з цієї проблеми недостатньо, а тому скористаємось ідеями західних авторів. Це завдання полегшується тим, що сучасна інтелектуальна мода на західну філософію робить можливим такий перегук ідей. Це доволі суттєво, оскільки матеріалістичне розуміння історії не стосувалось “археології влади” [2] і виключало з розгляду світ політичної свідомості, такий її глибинний рівень як екзистенційне “овнутрішнення”, означене символами жадоби до влади, страху перед карою, почуттям провини.

На цьому субстанційному рівні набувають вираження у найбільш концентрованому вигляді об’єктивні закони владних відносин, оскільки саме політична свідомість є тим чинником, який дає можливість дослідити вплив політики на творення норм через конституювання певних типів рольових реальностей. З огляду на появу Людини Телематичної (Ж.Бодріяр) контролю підлягає уся сфера уявного цілком і екранна реальність стає тим фрагментом реальності, який через образ формує бажані рольові реальності з їх владними розподілами, найчастіше — це харизматичні лідери й інфантильні маси або просто технології, соціальна інженерія.

Проблема виникає за їх рольової актуалізації, перенесення зі сфери ідеології в площину

комунікативної практики, з ідеальної комунікації в реальну, де б ці норми-ролі міг прийняти кожен, хто бере участь у рольовій взаємодії. За такого тлумачення функції владних відносин виходять далеко за межі політичних і правничих інституцій, вони пронизують усю тканину соціальності, оскільки політична свідомість, як і будь-яка інша свідомість, “говорить” багатьма мовами: мовою мистецтва, науки, філософії, релігії, права, тобто мовами культури, кожна з яких має власні особливості, детерміновані як специфікою об’єкту свідомості, так і традиційно прийнятими в зазначеній сфері нормоутвореннями. Варіації з приводу розподілу соціальних ролей у сфері владних відносин і послідовність форм, у яких втілювалась рольова взаємодія в західній культурі, були не лише справою доктрини, а й боротьбою за вплив на людську свідомість. Усім цим проблемам властива “вічність”, яка дає право віднести їх до софійних проблем.

Сучасні підходи перегукуються з давніми ідеями, народженими античним світом. Ідеї, закріплені у філософії давнини, дедалі частіше знаходять підтвердження в сучасних політологічних теоріях. Створюється враження, що якщо зняти покривало демократичних церемоніалів, то найбільш тиражовані західні демократії дають підстави стверджувати, що реальну владу мають елітні прошарки та верстви суспільства. І в цій ситуації потрібен етичний контроль влади, авторитет меншості, яка здатна взяти на себе відповідальність за “моральність своїх громадян”, як того вимагав Аристотель.

Наступна досить конструктивна ідея — це ідея щодо необхідності структурувати суспільство, створити певну ієрархію груп. Сучасним видається Платон з його ідеєю, що чим краще нація організована в соціальні групи, тим краще вона здатна реалізувати свій творчий потенціал і створити життєздатну державу. А кожен статус обумовлює певні соціальні ролі та рольову взаємодію. До цієї ідеї незмінно приходять суспільства, незважаючи на дистанцію в часі й зовнішні відмінності в соціальних та політичних процесах.

Перша група — це і є ті мудреці, про яких Платон зауважує як про мудреців-філософів,

маючи на увазі не їх професійну підготовку чи професійний статус, а їх призначення: вміння доходити до суті, аналізувати процеси життя суспільства, здатність узгоджувати діяльність усіх соціальних груп, виходячи з мудрості, що напрацювало людство й закріпило в моральних та правових нормах. У рольовій діяльності вони повинні керуватись вольовою волею і смыслом життя як нації, так і кожної окремої особи.

Друга соціальна група — це сучасні прагматики, які керуються в рольовій взаємодії своїми можливостями. Вивчаючи можливості інших, створюють конфігурацію сталої рольової взаємодії, використовують суспільний організм для докладання своїх і чужих сил, здібностей і здатностей з метою зміцнити свій соціальний статус чи перейти до вищого. У своїх діях, а також у рольовій взаємодії вони керуються волею до смыслу і передусім у власному житті.

Третю групу утворюють “люди-маси”, всі помисли яких спрямовані на заробляння хліба насущного як через важке матеріальне становище, так і через життєві настановлення. Вони вірять в доброго патера, Правителя, Владу і т. ін., які для них недосяжні й уявляються носіями морально-правових норм, яким треба підкорятись. Маси можуть керуватись, але не здатні бачити сенс життя, їм не властива воля до смыслу. Вони — носії стандартизованої свідомості. В такій свідомості зацікавлені тоталітарні форми влади. Еліас Канетті перераховує ознаки маси: емоційна надзбудливість, вражаюча однодумність, здатність зливатися в “ми”. Мабуть, оце “ми” продукує наше сучасне життя з його проблемами.

Застосовуючи Франклову ідею про те, що людина в пошуках смыслу звертається до творчості, переживання і взаємовідношення, за допомогою яких віднаходиться смысел, необхідно врахувати і можливості політичної організації суспільства. Продовжуючи роздуми над формами влади та державного ладу, можна скористатися ідеями Платона та Аристотеля щодо конституювання сучасної політичної реальності.

По-перше, це ідея влади кращих і процедури демократичних виборів.

По-друге, життєвою виявилась і думка про необхідність середнього класу, який блокує можливості егоїстичного правління як багатой плутократії, так і пролетаріату та охлосу, які не мають власності і прагнуть тоталітарних форм правління.

По-третє, гарантією стабільності суспільства є реальне представництво інтересів усіх груп суспільства і їх структурованість, яка забезпечує постійність і стабільність інтересів і необхідність їх балансу у владних структурах, а також забезпечує громадянський мир і стійкість влади у державі.

Сучасними машинами влади є політичні партії, логіка функціонування яких диктує свої закони. Лідер уособлює партію, вона, своєю чергою, є ефективним інструментом мобілізації мас чи якоїсь її частини для захоплення лідерства в політиці, а отже, реалізації свого власного інтересу за допомогою державних механізмів. У нашій сучасній ситуації лідерів, що мають певний статус і виконують рольові функції відповідно до престижу, можна поділити на декілька категорій. Перша — лідери, що посіли чинне місце в офіційних владних структурах, як правило, у справах партії вони можуть брати лише символічну, номінальну участь. Однак, за необхідності, можуть, використовуючи свою вагу в суспільстві, мобілізувати маси і проти безпосередніх лідерів, якщо вони в цьому зацікавлені. Друга група — безпосередні лідери партій, вони намагаються посісти провідні позиції серед інших партій, використовуючи як авторитет лідерів першої групи та їх підтримку, так і форми роботи з масами, засвоюючи усвідомлено чи неусвідомлено популістські технології. Третя група ролей пов’язана з наявністю авторитетних людей, які не мають офіційних посад у партії, але активно діють на користь вищих авторитетів і здійснюють контроль за політизованою масою, виробляючи відповідну ідеологію. Їх частка у прийнятті вирішальних програм досить значна, без їх активності структура буде не дійова. А тому, маючи певний вплив, вони завжди, в той чи інший спосіб, залежать від авторитетів і жоден з них не має шансів на особистий вплив на маси як лідер. Могутність партій залежить від їх єдності, від наявності

добре дібраного апарату працездатних організаторів, володіння популістськими методами політичного тиску та пропаганди.

Зміни соціальної структури, перестратифікація суспільства мають безперечним наслідком реорганізацію всього політичного спектра. Економічна мотивація буде завойовувати дедалі міцніші позиції, що потребуватиме або реорганізації старих партій, або утворення нових. Сьогодні ми маємо, здебільшого, крайні позиції при майже повній відсутності центру і повну відсутність середнього класу як опертя демократії, а тому наші партії не мають економічного коріння, отже майбутнього. Проте не будемо заглиблюватись у цей прогноз, оскільки модерні й постмодерні умови конституювання політичної рольової реальності дають простір синергетичній моделі структурування суспільства. Такі смислові зв’язки дозволяють в той чи інший спосіб поєднати життя, культуру і історію, визначити можливості людини бути учасником історичних подій, нести відповідальність за те, що відбувається з твоїм народом.

Сьогодні кіно є дисциплінарним дискурсом влади. За методологією М. Фуко, дискурс — це не просто мовлення, а й сама ситуація породження мовлення, коли усвідомлюють те, що до тебе прислухаються, і є надія бути почутим завдяки мові як готовій системі знаків і смислів [2]. Як складна цілісність комунікації, дискурс охоплює соціальні, культурні, історичні чинники, тобто дискурс — це текст і подія. Звідси мовна діяльність постає як законодавча, де мова є кодом влади, приховує владу як засіб впорядкування, вона спонукає, примушує. Такий напрям, як комунікативна філософія, робить поняття дискурсу центральним.

Дискурс розглядають як узагалі те, що конститує соціум, як засіб обґрунтування соціальних норм, як концептуальну схематизацію демократичної системи, ідеї відкритого суспільства або ідеалу вільної комунікації, де учасники є рівними й де імператив І. Канта модифіковано таким чином: “Поводься у такий спосіб, немовби ти живеш в ідеальному комунікативному суспільстві”.

Певною мірою мову екранних мистецтв можна вважати дискурсом, а оскільки вона за-

знає владного контролю, регламентації, примусу культурно-стильових обмежень, то такий дискурс є дискурсом дисциплінарним. Як дисциплінарний дискурс екранний дискурс породжує багатоманітні ефекти морального, естетичного насильства. Екранний дискурс — ідеологічно заангажований, він регулярно відгукується на події публічного життя, надаючи їм певного спрямування, перетворюючи їх на художні, публіцистичні факти. Телепередачі “Шустер Life”, “Дівочі сльози” тощо є переведенням у вербальний план, план обговорення несвідомого мас з метою впливати на це несвідоме. Відбувається символізація топосу бажаного в культурі, за З. Фройдом, який розрізняв два основні типи бажання: бажання, орієнтоване на зовнішній об’єкт, на інше чи на іншого, і нарцистичний тип бажання, спрямованого на себе, на своє ego.

Це та ситуація мімезису, коли людина прагне за будь-яку ціну потрапити на екран у передачу “Караоке на майдані”, “Танці з зірками”, “Народна зірка”, не лише щоб здолати важкі перепони, але, передовсім, тому, що цього бажують інші (моє бажання — це міметичне втілення бажання інших). Тоді стає зрозумілим і феномен вторинної ідеологізації несвідомо ідеологізованих відносин і проблем, що виявляють себе в тому, що конкретні питання переводять у план загальних і світових. Перетворені на метафізичні, ці проблеми легітимізують владні дискурси (дослідження на перетині аналізу дискурсу та соціальних наук, пов’язаних з владою, пануванням, нерівністю), забезпечують прийняття політичних рішень, процеси соціального, культурного та ідеологічного відтворення. Вирішенню цих завдань сприяє уявний діалог екрану та людини-глядача.

Говорити, розмірковувати перед глядачем — це не просто комунікативний акт, а передусім акт підпорядкування собі слухача, глядача в ситуації, коли мова є загальнообов’язковою формою примусу. Цей акт мовлення, на думку М. Фуко і Р. Барта, ставить мову на службу владі. Р. Барт називає будь-який дискурс дискурсом влади, бо будь-який дискурс породжує почуття винуватості у тих, на кого цей дискурс спрямований. Звідси й природне намагання звільнення від влади,

примусовості, мовного терору, вираженого, наприклад, у дискурсі моралізаторства, політичній демагогії.

Ідеологія, таким чином, породжується механізмами конотації й денотації у мові. Відомо, що конотативні смисли виражають ставлення суб’єкта мовлення до його предмета, розкриваючи тим самим комунікативну ситуацію та вказуючи на тип уживаного дискурсу. Якщо денотативні значення дані в явищі, тобто в явленій формі, то конотативні більш імпліцитні й належать до вторинних смислових ефектів. Надлишковість смислів створює умови для ідеологізації. Конотативні смисли є сугестивними, невизначеними, такими, що підлягають розшифруванню й передбачають зусилля того, на кого вони спрямовані.

Екранні технології як технології дисциплінарні є не лише формоутвореннями, а передусім комунікативним, інституційно позначеним простором, тобто місцем і умовою для функціонування й відтворення численних дисциплінарних технологій. Тому створення типової картини простору може розглядатися як важливий момент у процесі стандартизації індивідуальності, навіть за умови маніфестування розрізнення. Мобілізує власну уяву, особа намагається “вписатись у систему”, відтворює бажані цінності й генерує смисли власної життєдіяльності.

Уява як система, що охоплює увесь спектр уявлень і фантазій, є не що інше як відтворення запрограмованих особистих і колективних конструкцій аж до інституційних уявлень. Інституційні уявлення суспільства, маніфестовані екранними технологіями, роблять дискурс екранних мистецтв відповідальним за інституційне формування парадигматичної конструкції екранного простору для дискурсів.

Створену М. Фуко формулу “влада-знання” можна розглядати як умову і як наслідок виникнення форм дисциплінарної влади, де центральне місце може посідати уява як форма влади. Уявлення про те, як різноманітні владні інтереси й замовлення влади визначають спосіб бачення, мають сугестивну природу. Людина стає і суб’єктом, і об’єктом бачення-пізнання, тут її формують як бажаний тип, тут вона пізнає власні можливості й власні об-

меження. Якщо ми відходимо від концепції протиставлення істини й влади юридично-дискурсивного гатунку, то продуктивним компонентом такої зміни буде нова форма дисциплінарної влади, присутність якої забезпечується інституціями, у яких діють дисциплінарні практики.

Екран висвічує знеособлену, без обличчя, владу, яка стає безособовою і всеприсутньою саме через постійне, майже підсвідоме самовідтворення дисциплінарних механізмів. Сьогодні це відбувається через рекламу, економічні механізми, які насправді є механізмами влади. Тому наочність культурних побудов є не результат, а спосіб мислення. Варто звернути увагу на певну дихотомію між ідеологіями та процедурами. Сьогодні місце екранного простору, яке раніше належало реформаторським проектам, посідають дисциплінарні процедури, які організують екранний простір з метою створення тих цінностей, які утвердилися в процесі реформування суспільства. Можемо стверджувати, що інституції — це певний набір дисциплінарних практик, до того ж екранні форми є не лише їх місцем, а й забезпечують належне функціонування і бажаний ефект. Дисциплінарні практики втрачають свої видимі зв'язки з ідеологіями, дають можливість за допомогою клітини візуального простору створювати потрібну екранну сітку в цьому просторі, і, якщо вони унаочнені показом жит-

тя шкіл, лікарень, в'язниць, розваг, засідань різних спілок, партій, організацій чи комюніке, то маємо своєрідний інструмент або механізм для стандартизації індивідуальності. Об'єкти трансформації бажаного типу конструюються таким чином, щоб ставати і джерелом, і об'єктом владних відносин, тобто забезпечувати постійне відтворення влади.

Екранні мистецтва — це матеріалізований театр зображення того, що стоїть за показом, це організоване на площині знання з топосами-місцями, закріпленими за фігурами, функціями, ролями. Це й місце утопічних побудов, місце екранних проектів з певним чином розставленими наголосами, що викликають бажання ідентифікувати себе з певною соціально-культурною цілісністю, яка формує людину соціальну. Таким чином, екран бере активну участь у облаштуванні світу через екранні образи й завдяки екранній топографії створює онтологію буття. Екранне мистецтво — посередник, репрезентовані ним функції вплетені у невидиму мережу різноманітних відносин, серед яких влада й система пропагованих нею цінностей мають важливе значення для людини й для облаштування світу її буття. Влада задає способи артикуляції у доборі матеріалу. Цілий ансамбль владних відносин і взаємовідносин “працює на екран” для того, щоб зберегти їх як екранні, забезпечити постійну форму своєї присутності.

Література:

1. Делез Ж. Кино / Ж. Делез. – М.: Ad Marginem, 2004.. – 623 с.
2. Фуко М. Порядок дискурса / М. Фуко // Избранные работы. – М., 1997.